

A NEHOGY MONDATTANI VISELKEDÉSE

jelige:

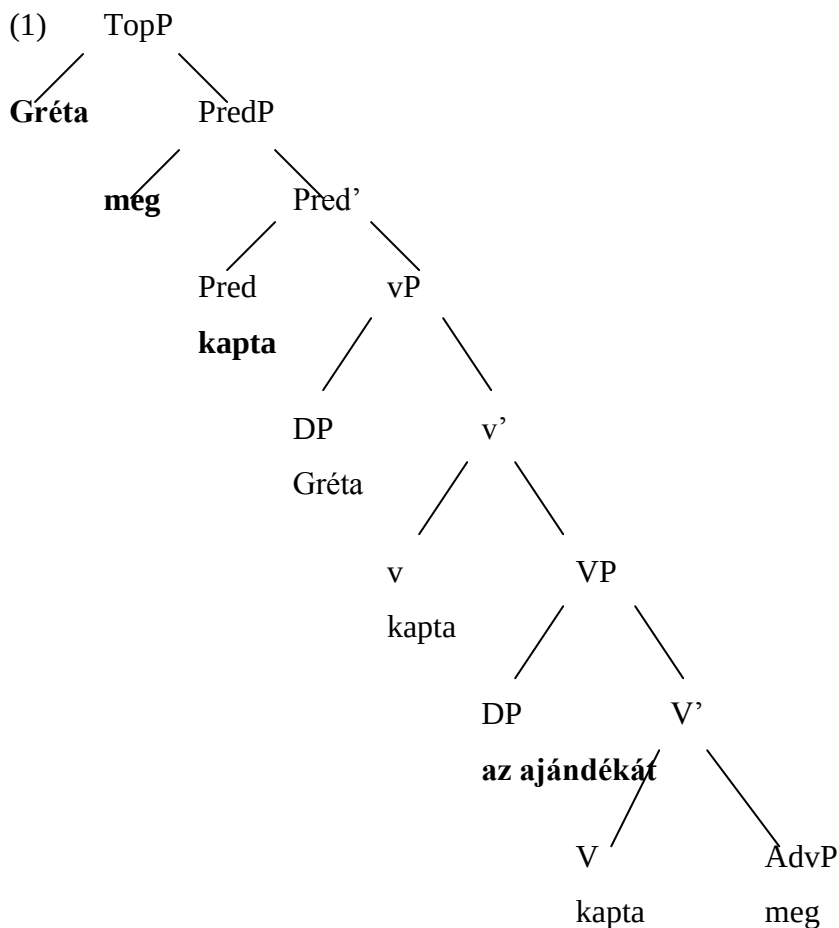
Nehogyország felfedezése

1. BEVEZETÉS

Írásom a *nehogy* mondattani viselkedését vizsgálja. A dolgozat célja, hogy bemutassa a kifejezéssel kapcsolatban felmerülő problémákat a tagadás mondattanában, és ezekre megpróbáljon magyarázatot adni a generatív mondattan keretein belül. Továbbá, hogy bemutassa és vizsgálja, hogyan van jelen, és milyen funkciót tölt be az anyanyelvi beszélők szerint a *nehogy*. A dolgozat felépítése a következő: az összehasonlíthatóság érdekében előbb általános leírást ad a magyar tagadás mondattanáról, a kvantorok szerepéről és helyéről a negációban, majd leírja, hogy ehhez képest mi és hogyan változik a *nehogy*-os szerkezetek megjelenésekor. Azt ezt követő részben a dolgozat olyan javaslatokat sorakoztat fel, melyek lehetséges szerkezeti megoldásokat adnak a felmerülő problémákra. Végül pedig áttekintést ad, és következtetéseket von le arról, hogyan volt jelen a kifejezés az elmúlt nyolcvan évben, és hogyan van jelen ma anyanyelvünkben.

2. A TAGADÁS MONDATTANA A MAGYARBAN

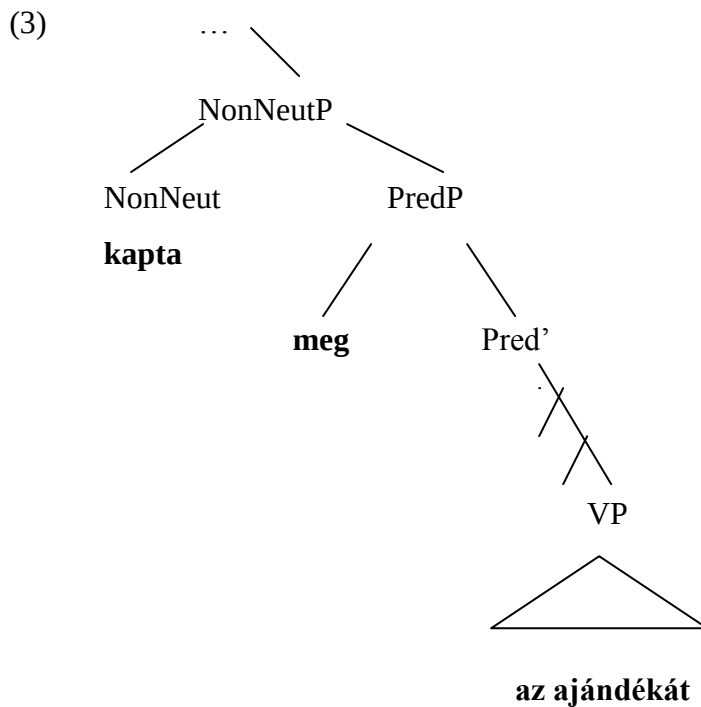
A generatív mondattanban a tagadó mondatok (a fókuszos mondatokhoz hasonlóan) a nem semleges mondatok csoportjába tartoznak, melyekre állandó érvényű megszorítások vonatkoznak. Ahhoz azonban, hogy lássuk, pontosan mit változtat meg egy mondat belső szerkezetében a tagadás, ismernünk kell annak semleges szerkezetét is. A mondat magvát minden esetben az igei frázis, a VP alkotja, mely nevét a frázis alaptagjáról, a fejében lévő igről kapta. Amennyiben a predikátum igréje bennható (vagyis *patiens nélküli agentív*) vagy tranzitív (tehát *agenssel és patienssel rendelkező*), úgy az igei frázisra egy vP réteg épül, az ige pedig ennek fejébe kerül. Közvetlenül e fölé egy PredP nevű réteg épül, melynek fejébe mozgatjuk az igt a vP-ből, és specifikálójába (amennyiben van a mondatban) az igemódosítót, mely eredetileg az ige testvéreként jelent meg a VP-ben. Ha a mondat nem csak kommentet, de topikot is tartalmaz, úgy az megelőzi a predikátumot, és ő képviseli a mondat legfelső szintjét (TopP). (É. KISS 2008: 131.)



Tagadáskor a fent leírt mondszerkezet átalakul. A negációkor érvényesülő szabályszerűségek egyike, hogy a tagadószó és az ige közé semmilyen más szó nem ékelődhet, még igemódosító sem. Ha a tagadószoz kifejezés közvetlenül a PredP-re épülne, ez a megkötés nem érvényesülne, és az igemódosító csakúgy, mint a semleges mondatokban, itt is megelőzné az igt. Az eredmény pedig egy rosszulformált mondat lenne.

(2) * Gréta [_{NEGP} nem [_{PREDP} megkapta az ajándékát]]

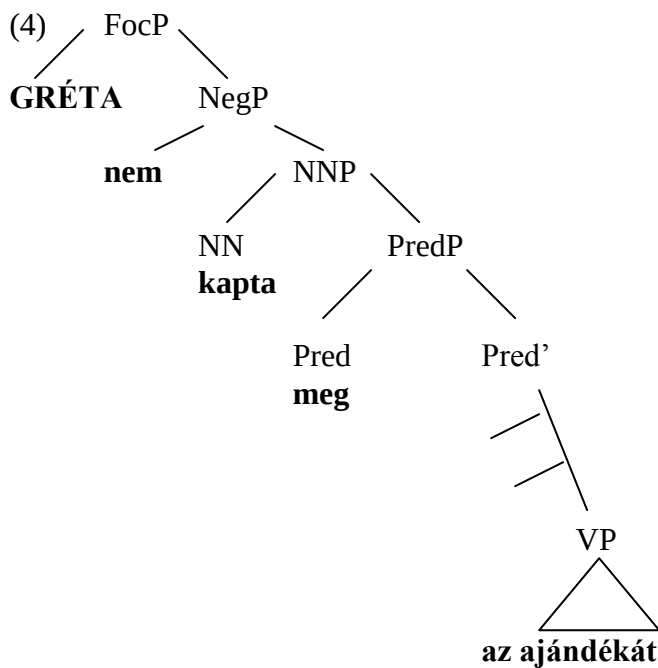
Szükség van tehát egy olyan közbülső szint létrehozására, melynek fejpozíciójába emelkedhet az ige, mely így a szerkezetben az igemódosító fölé kerülhet, biztosítva ezzel a jólformált mondat szórendjét. Ezt a szintet egy úgynevezett non-neutrális pozíció beiktatásával tudjuk létrehozni. (É. KISS 2008: 131.)



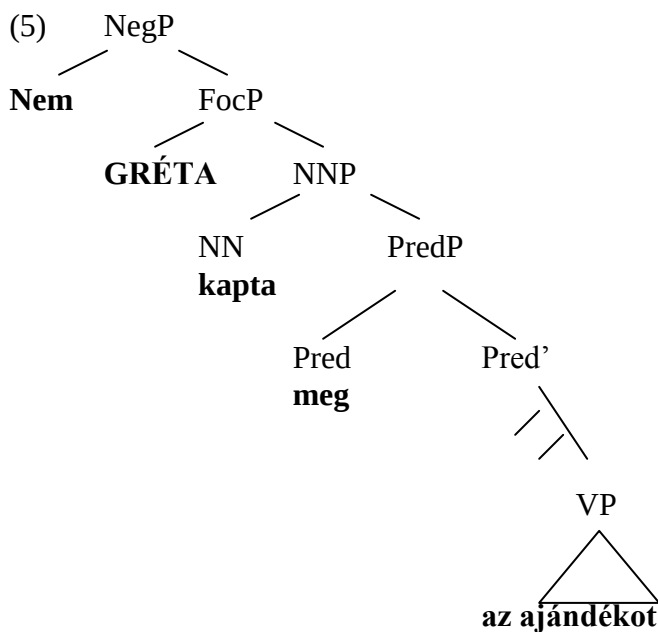
2.1. A TAGADÓSZÓ HELYE

A negációkor életbe lépő megszorítások többek között a tagadószó helyét is pontosan meghatározzák. A mondatban a tagadószos kifejezésnek abba a pozícióba kell ékelődnie, ahonnan kormányozni tudja a hatókörébe kerülő mondatrészeket. A vezérlés létrejövéséhez a tagadószonak arra a helyre kell kerülnie, ahonnan ezt megteheti, és ez a pozíció pontosan meghatározott: testvérvizonyban kell, hogy álljon a vezérelt frázissal. Az igei és a fókuszos frázisok egyaránt tagadhatók, ami azt jelenti, hogy a tagadószos frázis és a tagadószó is más-más helyen állhatnak adott esetben attól függően, hogy melyik kifejezés esik a hatókörükbe.

Igei frázis tagadásakor a NegP és vele együtt a NonNeutP ugyan dominálja a PredP-t, de ha fókusz is van a mondatban, az már nem esik a negáció hatókörébe. Így a tagadószó helye a fókuszpozícióban lévő szó és a non-neutrális frázis fejében lévő ige között lesz.



Fókusz tagadásakor a NegP nem csak a predikátumot, de a fókuszos kifejezést is vezérli, így a szórend a tagadószóval fog kezdődni. (É. KISS 2008: 136.)

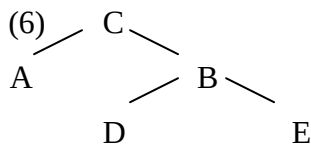


2.2. KVANTOROK A TAGADÓ MONDATBAN

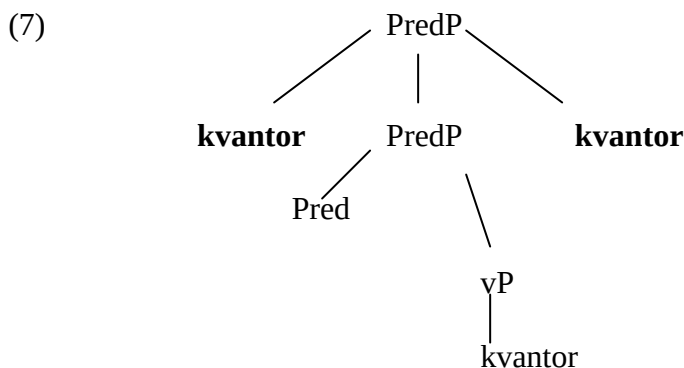
Az univerzális kvantor szerepű általános névmások (pl.: *mindenki*, *bármelyik*, *bárki*,...) és az egzisztenciális kvantor szerepű határozatlan névmások (pl.: *valaki*, *valami*, *valamilyen*,...) jelentésüknél fogva sajátos elemek a mondatban, így a tagadó mondatokban való viselkedésük leírása elengedhetetlen a negációval kapcsolatos jelenségek vizsgálatához és magyarázatához.

2.2.1. UNIVERZÁLIS KVANTOROK A MONDATSZERKEZETBEN

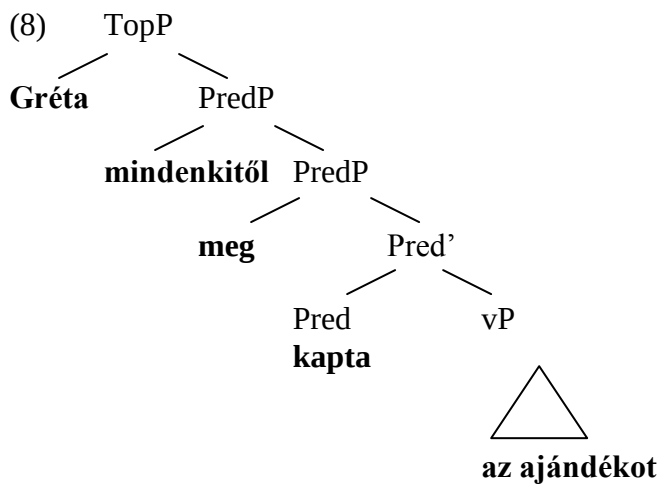
Az univerzális kvantorok hatóköréről semleges mondatban a PredP, nem semleges környezetben a komment PredP, FocP, NegP vagy NonNeutP rétege szolgálhat. Viselkedésüket a hatókör-értelmezés elve szabályozza, melynek értelmében a kvantoroknak testvérvizonyban kell lenniük az általuk vezérelt kifejezéssel, mivel ez az a pozíció, ahonnan hatókörük kiterjed rá. Egy A csomópont akkor vezérel egy B csomópontot és annak leszármazottait (D, E) ha egyik sem dominálja a másikat, és az A-t domináló első csomópont (C) B-t is dominálja. (É. Kiss 2008: 133, 134.)



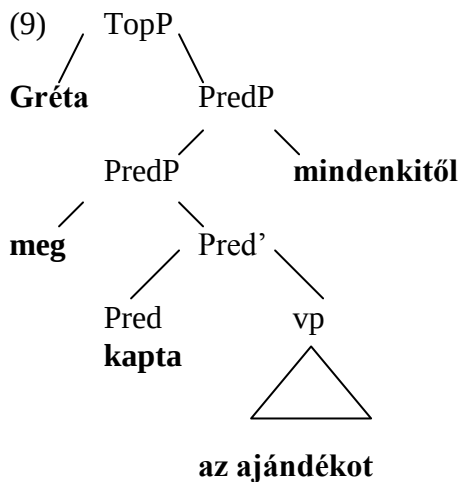
A kvantoroknak (a tagadószóval ellentétben) nincs előre gyártott üres helyük, ahova a behelyettesítéssel beilleszthetők lennének a mondat szerkezet megfelelő szintjére, hanem egy adjunkciónak, hozzácsolásnak nevezett művelettel emeljük őket a helyükre. Ez a megoldás a balról és jobbról történő emelést egyaránt lehetővé teszi. (É. Kiss 2008: 133, 134.)



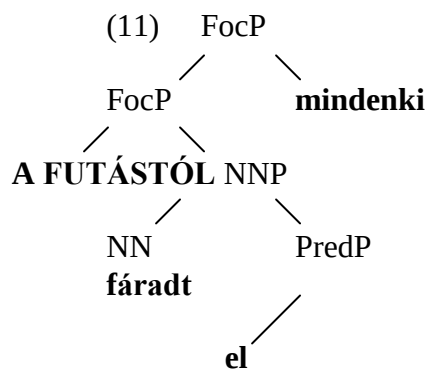
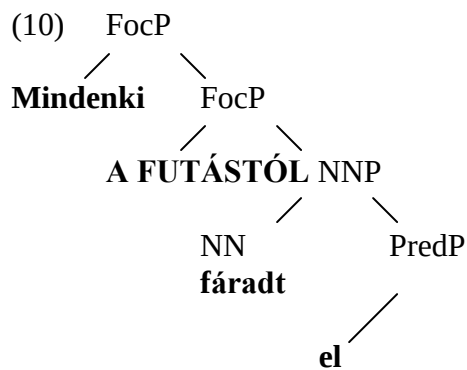
Mint említettem, egy-egy kvantor a mondat komment részének PredP, FocP és NonNeutP rétegéhez is csatolható. PredP-hez történő hozzácsoláskor a kvantor balról és jobbról is adjungálható. Balról történő hozzácsoláskor a kvantor a PredP specifikálóját kitöltő igekötő és a topik közti mondat szinten fog állni.



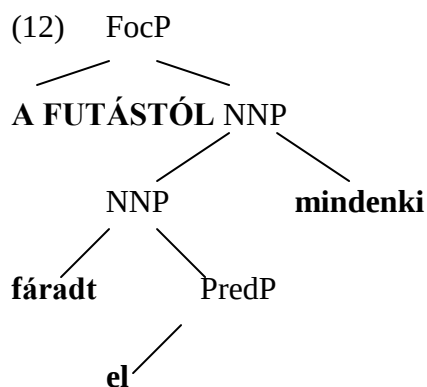
Jobboldalról történő hozzácsatolás esetén a kvantor az ige utáni, szabad szórendű mondatszakaszba kerül. Helyét a Behagel (1932) által megfogalmazott törvény befolyásolhatja, melynek értelmében az ige utáni mondatrészek fonológiai súlyuk szerint növekvő sorrendben követik egymást. (É Kiss 2008:135.)



A fókusz kvantifikációjakor a fókuszos kifejezéshez csatolt kvantor hatóköre terjed ki a FocP-re. Ebben az esetben szintén lehetséges mind a balról, mind a jobbról történő adjunkció. (É. Kiss 2008: 136.)



Non-neutrális frázishoz történő adjungáláskor kizárólag jobbról lehetséges az emelés, baloldali hozzácsatolás esetén egy rosszulformált mondat lenne az eredmény.



(13) * [_{FocP} A FUTÁSTÓL [_{NNP} mindenki [_{NNP} fáradt el]]]

A kvantorok polaritásérzékeny elemek, azaz eloszlásuk és megjelenésük is érzékeny a környezet tagadó illetve állító voltára. A polaritásérzékeny elemek két nagy csoportja a Negatív Polaritású Elemek és a Pozitív Polaritású Elemek. Az NPE-k két újabb alosztályra bonthatók attól függően, hogy a csoportjukba tartozó szavak milyen prefixummal kezdődnek: SE-NPE-kre és VALA-NPE-kre. A SE-NPE-k csoportja a *se-* kezdetű kvantorokat foglalja magába (*senki, semmi, sehol, ...*), a VALA-NPE-k csoportja pedig *vala-* kezdetű kvantorokat tartalmaz (*valaki is, valami is, ...*). Ez utóbbi csoport esetében fontos kiemelni az *is*

jelentőségét. Általa válik a pozitív polaritású *valaki* negatív polaritású *valaki is*-sé, és általa változik a jelentés, mely szerint nem következik, hogy van olyan személy, akire igaz lenne az állítás. (TÓTH 1999:119, 124, 125.)

A polaritással rendelkező környezeteknek három nagy csoportját különböztetjük meg attól függően, hogy milyen a mondat igazságértéke: lehet pozitív, ha a mondat igaz állítást tartalmaz (14); lehet negatív, mikor a mondat állítása hamis (15); és lehet non-veridikális, ha a mondatnak nincs igazságértéke – például eldöntendő kérdés vagy feltételes mondat esetén (16), (17).

(14) Alexandra látott valakit.

(15) Emese nem látott semmit.

(16) Látott Vivien valakit is?

(17) Ha Vivien látott volna valamit is, szólt volna.

Pozitív környezetben csak pozitív polaritású elemek (*mindenki, valaki, valami ...*) jelenhetnek meg.

Negatív polaritású környezetben kizárólag NPE-k jelenhetnek meg. A kétfajta negatív polaritású elem eloszlása szintén függ a kontextustól: erősen negatív környezetben, közeli tagadáskor a SE-NPE-k jelennek meg (18), gyenge negatív környezetben, távoli negációkor a VALA-NPE-k kerülnek a mondatba (19).

(18) Senki nem talált semmit.

(19) Gyöngyi nem mondta, hogy elfelejtett valamit is.

A harmadik környezetnek, az úgynevezett nem-negatív vagy non-veridikális környezetnek nincs igazságértéke. Ezen környezetbe sorolhatók az eldöntendő kérdő mondatok (20), a feltételes módú mondatok (21) és az adverzatív mellékmondatok (22). A nem negatív környezetre jellemző kvantorok ugyanazok, melyek gyenge negatív környezetben jelennek meg: a VALA-NPE-k. (TÓTH 1999: 119, 125.)

(20) Kriszti kapott valamit is tőle?

(21) Ha Kriszti valamit is kapna, szólna a testvérének.

(22) Testvére kétli, hogy Kriszti valamit is kapott.

2.2.2. A KVANTOROK EGYEZTETÉSE A TAGMONDATHATÁRON BELÜL

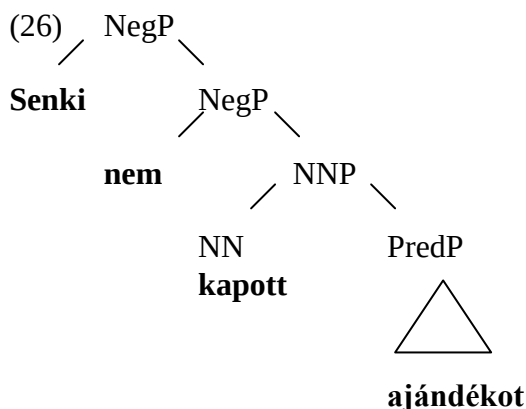
A SE-NPE-k tehát csak tagadószó jelenlétében fordulnak elő (ha nincs tagadószó, úgy nyelvtanilag nem helyes a mondat), és kizárólag akkor, ha a tagadószó egy velük azonos tagmondatban található. (TÓTH 1999: 125.)

(23) Vanda nem kapott semmit.

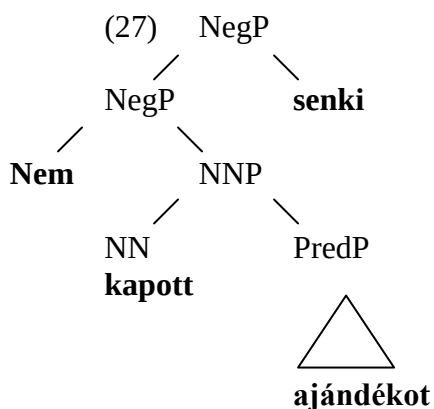
(24) *Vanda kapott semmit.

(25) *A testvére nem tudta, hogy Vanda kapott semmit.

Ahogy arra a dolgozat már kitért, a magyar mondatok közvetlenül az ige előtt és a fókusz felett tartalmazhatnak tagadást. Negatív egyeztetéskor a kvantort a NegP-hez csatoljuk, balról való csatoláskor közvetlenül a tagadott ige elé. (É KISS 2008: 136.)

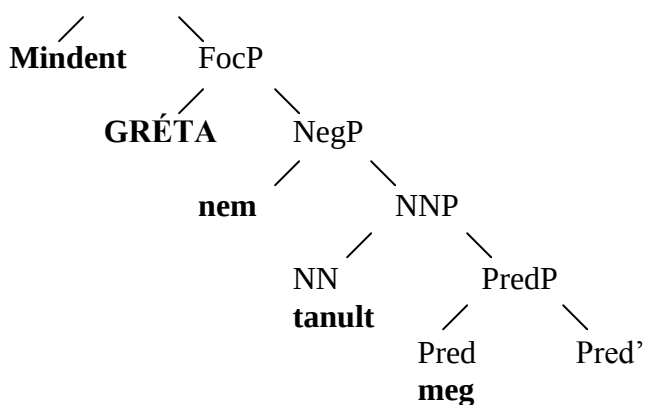


Jobbról történő adjunkció esetén a szabad szórend miatt a kvantor elméletileg bárhol kiejthető, a Behagel-törvény értelmében azonban az igekötő utáni helyen jelöltebb. (É KISS 2008: 137.)

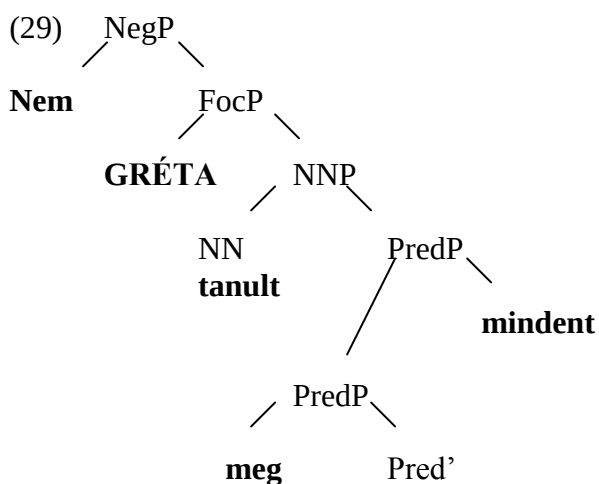


Attól függetlenül, hogy tagadó mondatban szerepelnek, a névmások sem mindig vesznek részt a tagadószóval való egyeztetésben. Az univerzális kvantorok/ általános névmások csak abban az esetben válnak negatív kvantorokká, ha a tagadó mondatok NegP szintagmájához csatoljuk őket. Következésképpen a FocP-hez, PredP-hez, vagy NonNeutP-hez csatolt univerzális kvantorok tagadott mondatban sem vesznek részt az egyeztetésben. (É. Kiss 2008: 138.)

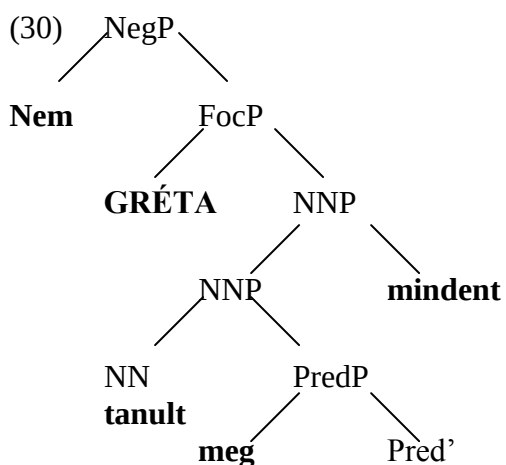
(28) FocP



(29)



(30)



A negatív kvantorok tagadással való egyeztetése nemcsak a mondatszerkezet, de a jelentés szempontjából is meghatározó. A *senki* attól függően, hogy kívül van-e a tagadás hatókörén vagy belül, két jelentéssel is bír, melyek között a logika nem tesz különbséget. A természetes nyelv azonban érzi a kontextusfüggő distinkciót. A *senki* jelentését az határozza meg, hogy az ige specifikus vagy nem specifikus alanyt kíván. Amennyiben [- specifikus] az alany (tehát egy ismeretlen halmaz elemeire utal), úgy a *senki* jelentése a „nem igaz, hogy valaki is...”-sel ($\neg \exists x P$) lesz egyenlő. Ebben az esetben a kvantor a tagadás hatókörébe esik ($\text{nem} > \exists$).

(31) Nem érkezett senki a vonattal.

(32) Senki nem jelent meg a bíróságon.

Ha viszont az alany [+ specifikus] (vagyis egy már ismert halmaz elemire utal), úgy a *senki* a „mindenkire az áll, hogy nem...” ($\forall x \neg P$) jelentést fogja kapni. Itt pedig pont fordítva, a kvantor hatókörében van a tagadás ($\forall > \text{nem}$).

(33) Senki nem érkezett a déli vonattal.

(34) Nem jelent meg a bíróságon senki.

2.2.3. A KVANTOROK EGYEZTETÉSE NON-VERIDIKÁLIS OPERÁTORRAL

A Negatív Polaritású Elemek másik csoportját a VALA-NPE-k alkotják. A *valaki is*, *valami is* típusú névmásoknál tehát az *is* felelős a pozitív polaritású kvantorok negatívvá válásáért. Logikailag a VALA-NPE-k ugyanazt fejezik ki, mint a *senki*, *semmi* típusú névmások: „nem igaz, hogy valaki is...” . Mégis van köztük különbség, e típus ugyanis nem jelenhet meg a tagadószóval egy tagmondatban.

(35) *Ramóna nem kapott valamit is.

Megengedett előfordulási helyük a gyenge negatív környezetben, a tagmondatokon átívelő negációban, illetve a non-veridikális polaritású kontextusban van: az eldöntendő kérdő mondatokban (20), a feltételes módú mondatokban (21), és az adverzatív mellékmondatokban (22). Ezekben az esetekben a kontextust tagadjuk, nem az állítást.

A [-specifikus] *senki* és *valaki* is jelentésben tehát nem különböznek egymástól: mindkét esetben a tagadószo hatókörében van a kvantor (nem $> \exists$). Előfordulásuk azonban nem egyezik: mindegyik elemtípus olyan környezetben jelenik meg, melyben a másik nem fordulhat elő – megjelenésük szempontjából komplementer disztribúcióban vannak egymással. (TÓTH 1999: 124-126.)

3.A NEHOGY MEGJELENÉSÉVEL FELMERÜLŐ PROBLÉMÁK A TAGADÓ MONDATOKBAN

A negáció vizsgálatakor feltétlenül ki kell hangsúlyozni, hogy a jelenségeket modellekkel ábrázoljuk. A generatív mondattan deduktív módszertana először megfigyel egy adott jelenséget, majd arról egy hipotézist állít fel. Ebből következtet aztán általános jelenségekre, melyeket összevet a valósággal. Ha a megfigyelt tendenciánál egy új, addig nem tapasztalt jelenség jelenik meg, kétféle lehetőség között választhatunk. Vagy elvetjük az addig felállított hipotézist, és egy újat alkotunk, vagy megpróbáljuk módosítani a már meglévő rendszert, ha a megjelent kivétel nem vezethető le az eddig érvényesnek hitt modellből. Ezen kérdések a *nehogy* szóval kapcsolatban is felmerülnek, hiszen ez is felborítja a tagadással kapcsolatos általánosításokat. A legfontosabb vizsgálandó kérdések, hogy hol áll a mondatban, és milyen befolyással van a környezetére. A változások akkor a leginkább szembetűnőek, ha összehasonlítjuk őket az eddig tapasztalt szabályszerűségekkel.

3.1. A NEHOGY HELYE

Tagadáskor, ahogyan arról már szó esett, a tagadószo szerkezeti helye pontosan meghatározott: igei frázis tagadásakor a fókusz és az NNP feje, tehát az ige között lesz, a fókusz negációjakor pedig megelőzi a fókuszt. Igemódosító nélküli egyszerű mondat esetében a *nehogy* ugyanúgy megelőzi az igét, mint bármely más tagadószo.

(36) Ne csukd be a szemed!

(37) Nehogy becsukd a szemed!

Összetett mondat tagmondathatárán a tagadószo megjelenését alapesetben a mondatbevezető funkciójú szó után várnánk, a *nehogy* esetében azonban ez pont fordítva történik, a *ne-* a mondatbevezető előtt jelenik meg.

(38) Azt akarom, hogy ne csukd be a szemed!

(39) Azt akarom, nehogy becsukd a szemed!

3.2. AZ IGEKÖTŐ HELYE A NEHOGY-OS MONDATBAN

Alapvetően a tagadó mondatok igemódosítóját a behelyettesített NNP miatt megelőzi az ige, mivel közte és a tagadószó között nem állhat semmi. A *nehogy* megjelenése azonban ezt a jelenséget is átalakítja. A tagadószó és az ige közé beékelődő *-hogy* hatására a szórend a nem fókuszos és nem tagadó mondatokéhoz hasonló lesz: az igekötő ismét megelőzi az igét.

(40) Ne küldd el a levelet!

(41) Nehogy elküldd a levelet!

(42) *Nehogy küldd el a levelet!

3.3. EGYEZTETÉS A NEHOGY-OS MONDATOKBAN

A változások listáját az egyeztetés kérdése is tovább bővíti. A polaritás szerinti egyeztetéseket hatókörük nagyságának szempontjából tehát két nagy csoportra oszthatjuk: a tagmondaton belüli és a tagmondathatáron át is ható egyeztetésre. Előbbi esetében a SE-NPE-k, utóbbinál a VALA-NPE-k jelennek meg. Vizsgáljuk meg azonban, hogy mi történik, mikor a *nehogy* bekerül a tagadó mondatokba.

(43) Ne késsen el senki!

(44) *Nehogy elkéssen senki!

(45) Nehogy elkéssen valaki is!

A példák jól szemléltetik, hogy a *nehogy*-ot tartalmazó mondatban a kvantor tagmondathatáron belüli egyeztetése a tagadószóval nem jön létre, a *nehogy* hatására a negatív környezetben is a távoli tagadáskor megjelenő kvantor szerepel.

3.4. A HOGY NEHOGY-OS MONDATOK

Pár évtizede egyre gyakoribb jelenség, hogy a *nehogy*-ot tartalmazó mondatban megjelenik egy külön *hogy* is. Felmerül a kérdés, vajon az anyanyelvi beszélők, akik az ilyen mondatokat jólformáltnak tartják, hogyan értelmezik a *nehogy*-ot.

(46) Azt üzente, hogy nehogy elmenj kabát nélkül.

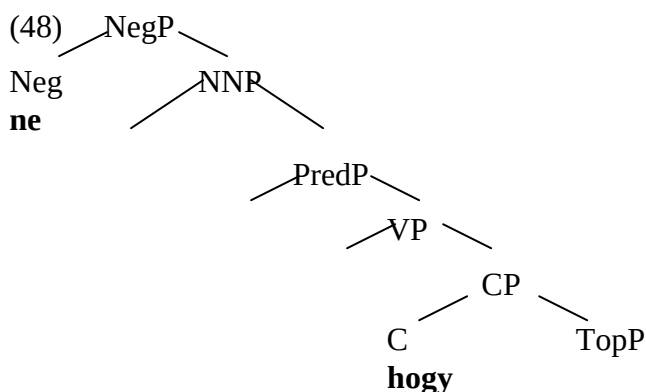
(47) Azt üzente, hogy Viktória nehogy elmenjen kabát nélkül.

4. JAVASOLT ELEMZÉSEK

A következő részben a felmerült problémák tükrében, azok figyelembe vételével sorakoztatom fel az általam talált lehetséges megoldásokat. A felsorolt javaslatok közül időközben többet elvetettem, mivel, ugyan levezethetőség szempontjából helyesek lennének, de felmerült egy egyszerűbb, adekvátabb választ adó megoldási lehetőség. Mégis úgy gondolom, a végül elvetett javaslatok leírása is hozzátartozik ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk a probléma körüljárásáról. Mindegyik tárgyalt megoldás részletezése után felsorolom azok előnyeit és hátrányait egyaránt, majd ezeket súlyozva érvelek az elvetés vagy a megtartás mellett.

4.1. A *NE*- A NEG P FEJPOZÍCIÓJÁBAN VAN

Ebben az esetben a *ne*- tagadószó és a *-hogy* mondatbevezető között egy egész hiányos mondatot feltételezek, melynek a negációs frázis fejének kivételével nincsenek kitöltve a pozíciói.

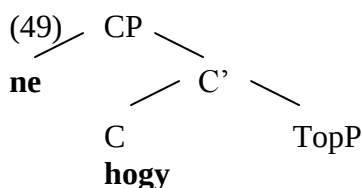


E lehetséges megoldás előnye, hogy szerkezetileg levezethető a jelenség: egyrészt magyarázható, hogy – habár szokatlanul, de – hogyan jelenhet meg a mondatbevezető előtt a tagadószó; másrészt a feltételezett tagmondatokon keresztüli negáció magyarázatot adna az ige-igekötő sorrend megváltozására. Így továbbá a kvantorok egyeztetése, tehát a VALA-NPE megjelenésének oka is magyarázható volna.

Azonban a szerkezeti levezethetőség ellenére túl sok implicit mondatrészt kell feltételezni ahhoz, hogy az elmélet működőképes legyen – egy egész mondat összes szerkezeti pozíciója csupán feltételezett. Így ezt a megoldást elvetettem.

4.2. A *NE*- A CP SPECIFIKÁLÓ POZÍCIÓJÁBAN VAN

Egy másik lehetséges megoldás szerint a *ne-* a mondatbevezető specifikálójában, a *hogy* pedig annak fejpozíciójában található.



A *ne-* rendelkezik egy [+neg] és egy [+subj] jeggyel is. Az utóbbi, kötőmód jegy határozza meg azt, hogy a *nehogy* után az igének mindig kötelező felszólító módban állnia.

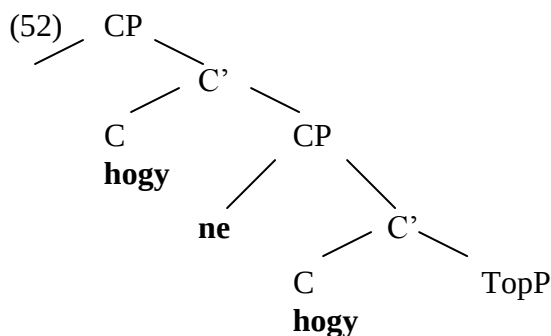
(50) Nehogy elmenjen innen!

(51) *Nehogy elmenne innen!

Ha a *-hogy*-ot a mondatbevezető-fejben helyeznénk el, az magyarázhatná, miért változik a negatív környezet non-veridikálissá. Ehhez azt kell kikötnünk, hogy távoli tagadásnak a *hogy* kötőszón átívelő tagadás számít. További előnye, hogy nem kell egy egész hiányos mondatot feltételezni, elég csupán egyetlen meglévő üres pozíció kitöltése a mondatban, és így szerkezetileg is magyarázható a non-neutrális frázis hiánya. A *nehogy*-os mondatok szerkezeti levezetésére tehát ezt a megoldást feltételezem.

4.3. ISMÉTLŐDŐ CP PROJEKCIÓ

A következő megválaszolandó probléma a *hogy nehogy*-gyal kapcsolatos. Kézenfekvő lenne, ha a 4.2. alatt tárgyalt megoldás mintájára itt is azt feltételeznénk, hogy a CP-rétegben kell elhelyezni a *hogy nehogy*-ot. Felvetésünk az lenne, hogy az adott kifejezést tartalmazó mondatok egymás után közvetlenül két mondatbevezetőt tartalmaznak, tehát ismétlődik a CP projekció.



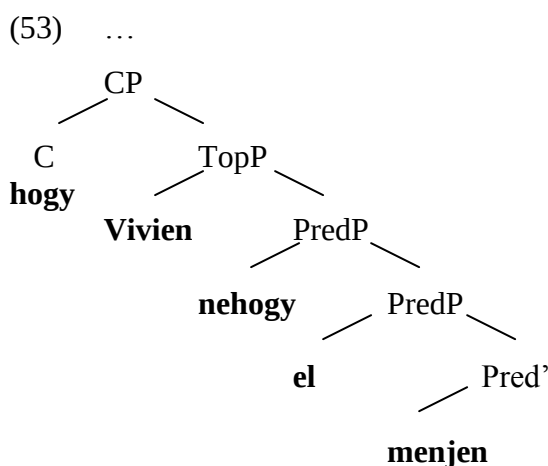
Ezt a javaslatot támogatnák a *hogyha, mintha, merthogy*,... példák is, melyek szerkezete megegyezik az ábrán felvázolttal. A megoldás előnye ebben az esetben is az volna, hogy egyrészt szerkezetileg levezethető lenne a jelenség, másrészt magyarázná az NNP hiányát.

A (47)-es mondatban a *hogy nehogy* kifejezés két tagja között azonban egy topik jelenik meg. Amennyiben a CP projekció megismétlődik, úgy a tagok közvetlenül követik egymást, nem ékelődhet közéjük semmi. Ezért *hogyha* továbbra is ezt a megoldást tekintjük helyesnek, úgy nem tudjuk szerkezetileg magyarázni, hogy hogyan jelenhet meg köztük a topik. Így ezt a megoldást elvetettem.

4.4. NEGATÍV ADVERBIUM HOZZÁCSATOLÁSA A PREDP-HEZ

A javasolt megoldásnak törekednie kell arra, hogy a szerkezetből vezesse le a magyarázatot, és ne csak egy külön erre a szóra vonatkozó kivételt gyártson. Arra is választ kell adnia továbbá, hogy ha a *nehogy -hogy* része nem mondatbevezető, akkor hogyan képes módosítani a negatív egyeztetésen. Kézenfekvő megoldás lenne, ha a *nehogy*-ot a negációs kifejezés fejpozíciójába helyeznénk. Akkor viszont arra nem kapnánk választ, hogy hogyan lehet az, hogy a mondatban lévő kvantor *valaki is* marad.

Ez a megoldás pedig a következő:



Az ábra szerint a *-hogy* maradna a mondat CP fejpozíciójában, míg a *nehogy* negatív adverbiumként balról hozzácsatolódna a mondat predikátumrészéhez.

A [+neg] jegyet tartalmazó mondatrész adjungálása, és nem behelyettesítése nem lenne példa nélküli a nyelvtörténetben. Az ómagyar kori Jókai-kódexben számos példát találni erre a jelenségre. A kódexbeli tagadómondatok szerkezetei közül a *se*-kifejezést és igekötőt tartalmazókból például a *se-kifejezés – igemódosító – tagadószó – ige* tagadástípusnál

feltételezhető, hogy a mondat [+neg] jegyét tartalmazó *se*-kifejezés a PredP-hez, a tagadószó pedig a Pred fejbe emelt igéhez csatolódik:

(54) [...] senkinek meg nem jelentené. (É. Kiss 2011: 30)

Ugyanígy a *se*-névmás nélküli tagadó mondatoknál lévő *tagadószó* – *igei/névszói állítmány* tagadásnál is azt feltételezzük, hogy a *nem* nem behelyettesítődik, hanem hozzacsatolódik a predikátumrész fejéhez:

(55) [...] hogy meg nem hal vala. (É. Kiss 2011: 32)

Attól függetlenül tehát, hogy a mai magyar tagadásra ez nem jellemző, a negatív adverbium hozzacsatolása a mondathoz lehetséges. Így szerkezetileg leírható lenne, hogy miért jelenik meg topik a *hogy* és a *nehogy* között, emellett az is, hogy a *ne*- jelenléte ellenére miért nem változik a tagmondaton belüli környezet polaritása. A *hogy* *nehogy* esetében tehát ezt a szerkezeti felépítést feltételezem.

5. VIZSGÁLT ADATOK

A dolgozat nem csak a *nehogy* mondattanát érintő kérdésekre próbál adekvát választ adni, de az is célja, hogy elemezze, hogyan van jelen az anyanyelvi beszélők nyelvhasználatában ez a kifejezés. Mind a Magyar Történeti Korpusz alapján készült diakrón, mind a saját teszt alapján készült szinkron vizsgálat alapján lényeges következtetéseket lehet levonni a *nehogy* és a *hogy* *nehogy* használatáról nyelvünkben.

5.1. A MAGYAR TÖRTÉNETI KORPUSZ

A diakrón vizsgálat elsősorban azért lényeges, mert ez alapján kiderül, a dokumentált adatok szerint mióta és milyen szövegkörnyezetben használják a *nehogy* és *hogy* *nehogy* kifejezéseket a beszélők. A tanulmányozott forrásanyagot a Nyelvtudományi Intézet Magyar Történeti Korpusza szolgáltatta, mely szerint 1661 alkalommal fordul elő a keresett kifejezés önmagában. A legkorábbi feldolgozott szöveg, melyben a *nehogy* előfordul, Szabó Pál 1784-es műve, az *Adalékok a Hóra-világ történetéhez*. Csakúgy, ahogyan a legtöbb esetben, itt is mondatbevezető szerepű a tagmondathatáron: „[...] titkon azt javalja, hogy jőne ki, *nehogy* veszedelem találja ottan. [...]”.

A *hogy* *nehogy* tekintetében már nem találni ilyen régről adatot, itt egy jóval újabb jelenségről beszélhetünk. A Korpusz szövegei közt összesen öt alkalommal fordul elő a *hogy*

nehogy kifejezés, mind a XX. századból. A legkorábbi 1934-es, Tamási Áron *Ábel Amerikában*ájából, a legkésőbbi 1986-os, Spiró György *Csirkefejéből*.

(56) „[...] azonkívül pedig nagy vigyázatot és nyugalmat írt elé, hogy *nehogy* tüdőgyulladást kapjak.” (1934)

(57) „A legnagyobb féltékenységgel örködtek állandóan, hogy *nehogy* a nemzsidó elemek túlsúlyba jussanak a vezetőségben.” (1936)

(58) „Még azon a napon visszament Petákhoz, hogy *nehogy* kifelejtsek az arató csoportból, mert abban van minden reménysége.” (1955)

(59) „Bohuslavice vidékén azért készítették ezeket a többségükben piros hímzéseket, hogy *nehogy* megrontsák a gyereket [...]” (1982)

(60) „NŐ: Itt tetszik leskelődni – [...] – hogy *nehogy* énvelem – ” (1986)

A *nehogy*-ra és a *hogy nehogy*-ra vonatkozó adatok összehasonlításakor az 1934-től (tehát a legkorábbi *hogy nehogy* megjelenésétől) 1986-ig (a legkésőbbi *hogy nehogy*-ig) terjedő időintervallumot vizsgáltam. Az eltelt ötvenkét évben 780 helyen fordult elő a *nehogy* önmagában, 5 helyen pedig a *hogy nehogy*. Ez azt jelenti, hogy 156 *nehogy*-ra jut egy *hogy nehogy*, utóbbi tehát egy viszonylag ritkán használt szókapcsolatnak tűnik. A tény azonban, hogy megjelent a nyelvben, mindenképpen figyelemreméltó, melyből fontos következtetéseket lehet levonni.

5.2. SAJÁT ADATOK

Az összeállított kérdőív azt hivatott kideríteni, hogy manapság hogyan használják az anyanyelvi beszélők a *nehogy*-ot és a *hogy nehogy*-ot. Az alábbi hat példamondatot a kitöltőknek osztályozniuk kellett egytől ötig aszerint, hogy anyanyelvi intuíciójuk szerint mennyire tartják jólformáltnak az adott mondatot: az 1-es rossz magyar mondatot, az 5-ös helyes magyar mondatot jelent. Az osztályozandó mondatok a következők voltak:

(61) Senki *nehogy* odamenjen!

(62) *Nehogy* valaki is egyen belőle!

(63) Azt akarom, *nehogy* elkéssen valaki is!

(64) Azt akarom, senki *nehogy* otthon hagyja a házi feladatát!

(65) Azt akarom, hogy nehogy valaki is elvigye a könyvet!

(66) Azt akarom, hogy senki nehogy elkallódjon!

A fenti hat mondatból kettőben található *hogy nehogy*-os negáció, SENKI-NPE-vel (66) és VALA-NPE-vel (65) egyaránt. Négyben pedig *nehogy*-os tagadás, melyek közül kettőnél tagmondathatáron (63), (64), kettőnél egyszerű mondatban (61), (62) jelenik meg a *nehogy*, szintén külön SE-NPE-s és VALA-NPE-s lehetőségben.

Az összesített és kiértékelt adatok a következők: a tesztet 33 ember töltötte ki. Legnagyobb arányban a (62)-es mondatot találták jólformáltnak (a 33 osztályzatból 18-szor értékelték 5-ösre), az osztályzatok átlaga ebben az esetben 4,4 lett. 3,3-as átlagot kapott a (65)-ös mondat. Az osztályzatok alapján 2,6-os átlaggal szerepel a (63)-as mondat. Pont 2,0-es átlagot ért el a (61)-es mondat. A következő a (66)-os mondat, 1,8-as átlaggal. A legrosszabbnak a (64)-es mondatot tartották, 1,4-es átlaggal (a 33 osztályzatból 23 alkalommal kapott 1-est).

Az eredmények a következőket mutatják: ahogyan azt a problémák közt felvetettem, a *nehogy* valóban távoli tagadásra jellemző kvantorhasználatot vált ki, ezt az anyanyelvi beszélők osztályzatai is egyértelműen megerősítik, hiszen a három legrosszabbnak tartott mondat egyben a három SE-NPE-t tartalmazó. Ilyen *nehogy/ hogy nehogy* + SE-NPE kombinációt tartalmazó mondatokra a Korpuszban sem találtam példát. Ami számomra is meglepő, az a (65)-ös, tehát egy *hogy nehogy*-os mondat második legjobb, 3,3-as átlaga. Ez azt bizonyíthatja, hogy a *nehogy* a *hogy nehogy* megjelenésétől kezdve egyre inkább részt vesz egy grammatikalizációs folyamatban, mely során tagadószó válhat belőle.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Összevetve a tagadás szabályszerűségeit a *nehogy*-gyal kapcsolatban felmerülő problémákkal – tehát a tagadószó mondatbevezető előtti megjelenésével; az ige-igekötő sorrend visszaváltozásával; a távoli tagadásra jellemző kvantorok megjelenésével; és a *hogy* megjelenésével a *nehogy* előtt –, a dolgozat két lehetséges megoldást ajánl.

A *nehogy*-os mondatokban a *ne*- nem tagadószó, hanem a CP specifikáló pozícióját foglalja el. Így megválaszolható, hogy miért a CP-fej előtt jelenik meg a *ne*-, miért nincs szükség a non-neutrális frázis behelyettesítésére, és hogy miért nem a SE-NPE-k jelennek meg ilyen esetekben.

A *hogy ne*hogy-os mondatokban csupán a *hogy*-ot feltételezem a CP-rétegben, a *nehogy*-ot ebben az esetben egy negatív adverbiumnak tekintem, mely a fenti problémákon kívül arra is magyarázatot ad, hogy hogyan jelenhet meg topik a *hogy* és a *nehogy* között.

A vizsgált adatok rámutatnak egyrészt arra, hogy a *hogy ne*hogy kifejezés mennyire új keletű nyelvünkben, másrészt arra, hogy e szerkezet megjelenése és egyre elterjedtebb használata utalhat a *nehogy* tagadószóként való grammatikalizálódására.

Hivatkozások:

É. Kiss Katalin 2008. „Tagadás vagy egyeztetés? A senki, semmi típusú névmások szórendi helye, jelentése és hangsúlya” *Magyar nyelv* 129-143.

É Kiss Katalin 2011. „A Jókai-kódex tagadó szerkezetei” In *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* szerk. Bakró-Nagy Marianne és Forgács Tamás 19-34. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék

Magyar Történeti Korpusz <http://www.nytud.hu/hhc> (2012. december 28.)

Tóth Ildikó, 1999. „Negative polarity item licensing in Hungarian” *Acta Linguistica Hungarica* 191-142.